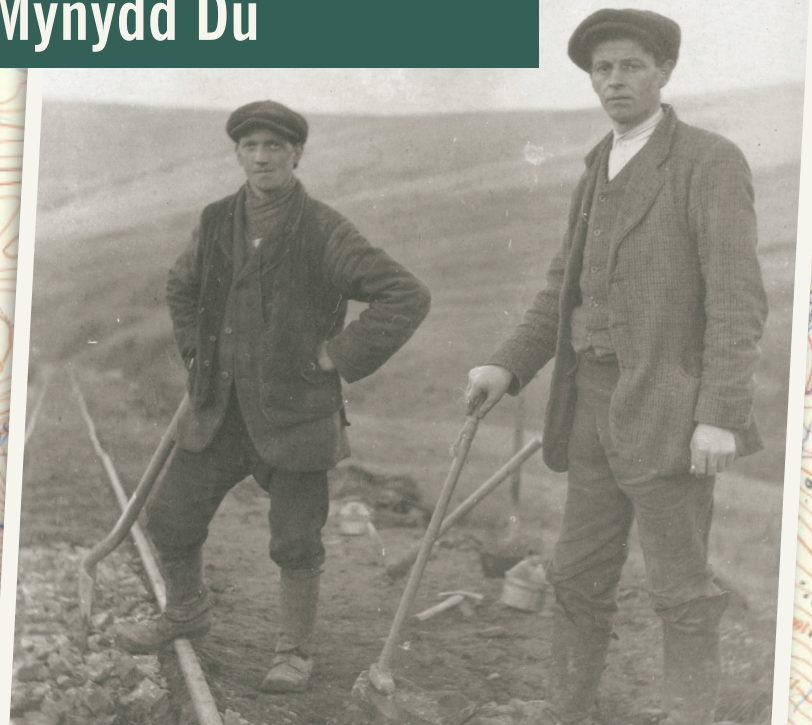

Y RHYFEL BYD CYNTAF

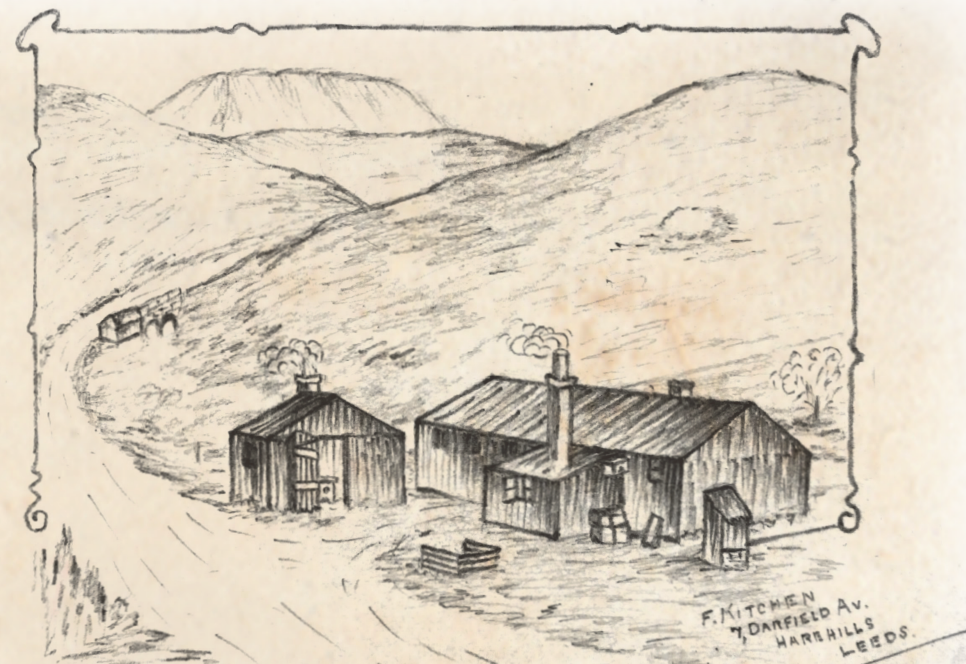
YR ETIFEDDIAETH O ANGHYTUNO

ar y Mynydd Du

THE FIRST WORLD WAR

**A LEGACY
OF DISSENT**
on the Black Mountain

OUR HUT - LLANDEUSANT - 1916.

My first visit to Blaen Sandde. July 1917.

Yours faithfully, Bertam Stevens.
December 31st. 1917.

Llyn naturiol gyda chyfrinach yw Llyn y Fan Fach, sy'n nythu yn ystlys orllewinol Bannau Brycheiniog.

Yn ystod y Rhyfel Byd Cyntaf, adeiladwyd argae ar draws ochr ogleddol y llyn i greu cronfa ddŵr i gyflenwi dŵr i ardal Llanelli. Cafodd y llafurio ei wneud gan wrthwynebwyr cydwybodol a oedd yn dewis peidio â chefnogi'r rhyfel. Roeddynt yn byw ac yn gweithio ar y mynydd a daethant yn rhan o fywyd yr ardal. Mae eu hetifeddiaeth yn parhau yn y gweddillion sy'n sefyll o'r hen waith dŵr ac mae'r atgofion wedi'u cadw'n ddiogel mewn archif ryfeddol o ffotograffau a chofnodion a gadwyd gan y gwrthwynebwyr. Mae'r llyfrau llofnodion sy'n cynnwys cyfraniadau gwleidyddol, crefyddol, llenyddol neu artistig gan wrthwynebwyr cydwybodol o ddiddordeb arbennig. Mae rhai o'r rheiny wedi'u hatgynhyrchu yma.

Drosodd mae yna fap i'ch tywys drwy'r olion ac i'ch atgoffa o'r amodau y dioddefodd y gweithwyr.

Cydnabyddiaeth: Casgliad Mary Walmsley / Archifdy Swydd Gaerlŷr, Caerlŷr a Rutland / Llyfyrgeilloedd Sir Gar / Map wedi'i atgynhyrchu gyda chaniatâd Llyfrgell Genedlaethol yr Alban www.maps.nls.uk
Credits: Mary Walmsley Collection / Record Office for Leicestershire, Leicester & Rutland / Carmarthenshire Libraries / Map reproduced with permission of the National Library of Scotland www.maps.nls.uk

Am ragor o wybodaeth ewch i:
www.archaeolegdyfed.org.uk

For more information please visit:
www.dyfedarchaeology.org.uk/ww1/

CYMRU DROS
HEDDWCH
WALES FOR
PEACE

Pwy oedd y gwrthwynebwyr cydwybodol?

Dynion a wrthododd ymladd yn y rhyfel na chefnogi ymdrech y Rhyfel am resymau crefyddol, moesegol neu wleidyddol. Roeddynt yn gwrthod ufuddhau i orchmynion ar ôl cael eu conscriptio i'r fyddin.

Pam oedd y gwrthwynebwyr cydwybodol yn Llyn y Fan Fach?

Roedd gwrthwynebwyr cydwybodol a oedd wedi gwrthod consgripsiwn yn cael eu hanfon i weithio ar Gynlluniau Swyddfa Gartref er "Budd y Genedl" megis chwareli, adeiladu ffyrdd neu yma yn Llyn y Fan Fach, yn adeiladu argae a phrif bibell ddŵr. Cafodd dros 150 o wrthwynebwyr cydwybodol eu hanfon i Lyn y Fan Fach i gymryd lle'r llafurwyr cyflogedig a oedd wedi gadael oherwydd bod yr amodau gweithio yn y gaeaf mor galed.

Sut oedd bywyd iddynt?

Roeddynt yn byw mewn barics ac roedd tua 30 yn byw gyda theuluoedd lleol. Daeth teulu Peter Davies, un o'r gwrthwynebwyr cydwybodol a oedd yn byw ar fferm leol, i aros gydag ef. Bu i'w wraig helpu yn y tŷ ac aeth un o'u plant i'r ysgol leol.

Ar y gwerysll y gweithwyr roedd yna gantîn, ysbyty a oedd yn cael ei redeg gan feddyg lleol a golchdy. Roedd bwyd yn cael ei ddarparu a'i goginio gan arlwywyr allanol.

Roedd yna gangen o'r Gymdeithas Dim Consgripsiwn a oedd yn rheoli materion y gwrthwynebwyr cydwybodol. Roedd yna drafodaethau a dadlau cyson rhyngddynt am eu barn.

*A man's own conscience is his sole tribunal;
and he should care no more for that phantom
"opinion", than he should fear meeting a ghost,
if he crosses the churchyard at dark.
(Lytton)*

What was a conscientious objector?

Men who refused to fight or support the war effort for religious, ethical or political reasons. They refused to obey orders after being conscripted into the army.

Why were they at Llyn y Fan Fach?

Conscientious objectors who had refused conscription could be required to work on Home Office Schemes for the "National Interest" such as quarries, road building or here at Llyn y Fan, a reservoir. Over 150 objectors were sent to Llyn y Fan to replace the paid labourers who had left because conditions in the winter were so harsh.

What was life like?

They lived in barracks and about 30 lived with local families. The family of one objector who lived in a local farm, Peter Davies, came to stay with him. His wife helped in the house and one of their children went to the local school.

The workers camp had a canteen, a hospital staffed by a local doctor and a laundry. Food was provided and cooked by outside caterers.

There was a branch of the Non Conscription Fellowship which managed the affairs of the objectors. There was constant discussion and debate amongst objectors about their stance.

With Good Mikes from
LLYN-Y-FAN-FACH DEC^r 1916. Alfred Cooke

Gwersyll y gweithwyr gyda barics Gwrthwynebwyr Cydwybodol yn Llyn y Fan Fach, mae wedi cael ei ddymchwel erbyn hyn.

Workers camp with barracks for conscientious objectors at Llyn y Fan Fach, now demolished.

Gwelyau hidlo yn ystod y gwaith adeiladu. Roedd y rhain yn cael eu defnyddio i hidlo gro a cherrig mân o'r dŵr cyn iddo gael ei bibellu i Lanelli. Erbyn hyn mae'n cael ei ddefnyddio fel deorfa bysgod sy'n eiddo preifat ond nid yw ar agor i'r cyhoedd.

Filter beds during construction. This was to filter out grit and small stones from the water before it was piped to Llanelli. Now used as a fish hatchery it is private property and not open to the public.

Y gwaith adeiladu yn mynd rhagddo. Roedd yr adeiladau yn strwythurau metel rhychiog dros dro a oedd yn darparu llety ar y safle, gweithdai ac ardaloedd storio.

Building in progress. The buildings were temporary corrugated metal structures providing site accommodation, workshops and storage.

Tywod yn cael ei dynnu o ochr bellaf y llyn a'i gario gan rafft oedd yn cael ei dynnu gan geffyl i'r adeilad.

Sand being extracted from the far side of the lake and taken by horse drawn raft to the building area.

